

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level

Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access Journal

ISSN:2230-9578 February - 2026 Volume-18 Issue-2 (XXIV)

Mob: +91-9552416001 Website: <https://jrdrvb.org> Chief Editor: Prof. Ramesh V. Bhole

Journal of Research and Development

Peer Reviewed International, Open Access Journal.

ISSN : [2230-9578](https://doi.org/10.2230-9578) | Website: <https://jrdrv.org> Volume-18, Issue-2(XXIV) | February- 2026

Journal of Research and Development

*A Multidisciplinary International Double Blind Peer Reviewed Refereed
International Research Journal*

Volume No-18, Issue-2(XXIV), February - 2026

Publication Language - English, Hindi, Marathi and other Indian Languages

Periodicity of Publication- Monthly

Email: jrdrv.org@gmail.com

Journal Website: <https://jrdrv.org>

CHIEF EDITOR

Dr. Ramesh V. Bhole

Professor

Sardar Vallabhbhai Patel Arts and Science College Ainpur,

Tal Raver, Dist Jalgaon

Email: jrdrv.org@gmail.com

Disclaimer

The Editors shall not be held responsible for the originality or the views and opinions expressed in the papers. The author(s) alone shall bear full responsibility for the originality of their work and the ideas expressed therein.

© All rights reserved with the Editors.

Journal of Research and Development

Peer Reviewed International, Open Access Journal.

ISSN : [2230-9578](https://doi.org/10.2230-9578) | Website: <https://jrdrv.org>

JOURNAL PARTICULARS

Name of Journal	JOURNAL OF RESEARCH AND DEVELOPMENT
Frequency	Monthly : Jan to Dec (12 issues per year)
ISSN	2230-9578
Publisher	Dr. Ramesh V. Bhole
Chief Editor	Dr. Ramesh V. Bhole
Copy right	Journal of Research and Development
Starting Year	January 2010
Subject	Multi-Disciplinary
Review Process	Double Blind Peer
Language	English, Hindi, Marathi, and other Indian Constitutional Languages.
Publication Format	Print
Access	
License	 Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)
Phone No.	+91 93256 65856, +91-8888454089
Email	jrdrv.org@gmail.com
Journal Website	https://jrdrv.org
Registered office Address	‘Ravichandram’ Survey No-101/1, Plot, No-23, Mundada Nagar, Jalgaon, Maharashtra, India
Admin. Office Address	‘Ravichandram’ Survey No-101/1, Plot, No-23, Mundada Nagar, Jalgaon , Maharashtra, India
Printing	Amitsons Digital Copiers 106 and 110, Paras Chambers 1st Floor, Near Laxmi Narayan Theatre, Above Bank Of India, Swargate-411042

Sr. No.	CONTENTS	Page No.
1	महाराष्ट्र राज्य वन धोरणांचे भौगोलिक विक्षेपण: वर्तमान मूल्यांकन, आव्हाने आणि दिशानिर्देश डॉ. नामदेव शामराव आडनाईक	1-6
2	जागतिकीकरणाआधी व जागतिकीकरणानंतर पश्चिम महाराष्ट्रातील नगदी पिकांच्या रचनात्मक बदलांचा अभ्यास Patil Swapnali Rajendra, Dr. J.S.Ingale	7-10
3	हरित अर्थव्यवस्था शाश्वत विकासाचा एक मार्ग डॉ. ऋतुजा हेमंत कुलकर्णी	11-14
4	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक कार्य व विचार डॉ. शितल चंद्रकांत पाटील	15-17
5	महाराष्ट्रातील मानवाधिकार व सामाजिक न्यायाचा अभ्यास दशरथ ईश्वर लाडे	18-22
6	भारतातील महिला हक्कांसाठी डॉ. आंबेडकरांचे योगदान प्रा . सरिता निवास निकम	23-25
7	शाहूवाडी तालुक्यातील 'चक-हाऊ' भात शेती: एक अभ्यास प्रा. आनंदा पांडुरंग पाटील	26-31
8	आत्मनिर्भर भारत गरज अडचणी आणि उपाय डॉ. जयवंत इंगळे	32-36
9	भारतीय संविधान आणि महिला सबलीकरण डॉ.प्रदीप जगताप	37-43
10	भारतातील लोकशाही व लोकशाही समोरील आव्हाने प्रा. बसाटे मकरंद अजिनाथ	44-47
11	हरित ग्रंथालय: शाश्वत विकास प्रा. राजेंद्र एस. सावेकर	48-51
12	सांस्कृतिक इतिहासातील गोंधळ लोककला एक अभ्यास प्रा. अमृता दिलीप पाटील	52-55
13	शाहूवाडी तालुक्यातील व परिसरातील दुर्मिळ ऐतिहासिक स्थळांनाचा एक: अभ्यास डॉ.चंद्रकांत शिवराम गिरी	56-60
14	भारतीय अर्थव्यवस्थेत कृत्रिम बुद्धिमत्तेची वाढती भूमिका: संधी आणि आव्हाने डॉ.सौ.सोनाली बाजीराव कुंभार	61-66
15	डॉ.आंबेडकरांचे दलित चळवळीतील योगदान राजेश मोहन पवार	67-69
16	भारतातील निवडक प्रमुख ग्रंथालयांतील हरित उपक्रम आणि शाश्वत व्यवस्थापन पद्धतींचा तुलनात्मक अभ्यास श्री. महेश पांडुरंग केसरकर	70-79
17	हरित ग्रंथालये आणि शाश्वत पद्धती: एक अभ्यास सौ. दिपाली धनाजी बंडगर.	80-84
18	महिला सक्षमीकरणामध्ये ग्रंथालयाची भूमिका सौ. सविता सुबल भोरे	85-88

Original Article

डॉ.आंबेडकरांचे दलित चळवळीतील योगदान

राजेश मोहन पवार

संशोधक विद्यार्थी, राज्यशास्त्र विभाग, शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर

Manuscript ID:

सारांश:

JRD -2026-180215

ISSN: 2230-9578

Volume 18

Issue 2(XXIV)

Pp. 67-69

February - 2026

Submitted: 16 Jan. 2026

Revised: 26 Jan. 2026

Accepted: 11 Feb. 2026

Published: 28 Feb. 2026

या संशोधनात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या दलित चळवळीतील महत्त्वपूर्ण योगदानाचा सविस्तर आढावा घेतला आहे. आंबेडकरांनी दलित वर्गाच्या सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक सशक्तीकरणासाठी व्यापक चळवळ उभारली. त्यांनी शिक्षण, संघटन आणि संघर्ष यांच्या माध्यमातून अस्पृश्यता व जातिभेदाविरुद्ध लढा दिला. महाड चवदार तळे सत्याग्रह, काळाराम मंदिर प्रवेश आंदोलन, बहिष्कृत हितकारिणी सभा यांसारख्या चळवळींद्वारे त्यांनी सामाजिक समानतेसाठी संघर्ष केला. तसेच गोलमेज परिषदामधील सहभाग आणि पुणे कराराद्वारे दलितांसाठी राजकीय प्रतिनिधित्व मिळवून दिले. भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार म्हणून त्यांनी आरक्षण व्यवस्था, मूलभूत हक्क आणि सामाजिक न्यायाची तत्वे संविधानात समाविष्ट केली. त्यांच्या कार्यामुळे दलित समाजात जागरूकता निर्माण झाली आणि राजकीय एकत्रीकरणाला चालना मिळाली. आंबेडकरांचे विचार जागतिक स्तरावरही प्रभावी ठरले असून सामाजिक न्याय, मानवाधिकार आणि समानतेसाठी ते आजही मार्गदर्शक आहेत.

कीवर्ड्स: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, दलित चळवळ, सामाजिक न्याय, अस्पृश्यता विरोध, महाड सत्याग्रह, बहिष्कृत हितकारिणी सभा, पुणे करार, भारतीय राज्यघटना, आरक्षण व्यवस्था, सामाजिक सुधारणा, मानवाधिकार, राजकीय प्रतिनिधित्व, शिक्षण आणि सशक्तीकरण, आंबेडकरवादी विचार

प्रस्तावना :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर (१८९१-१९५६) नुसते भारतीय संविधानाचे शिल्पकार नव्हते, तर त्यांनी दलित वर्गाला सामाजिक, राजकीय व आर्थिक दृष्टिकोनातून सशक्त करण्याच्या उद्देशाने एक व्यापक चळवळ उभारली. ही चळवळ केवळ भारतातच नव्हे, तर जगभरातील समानता-आधारित आंदोलनांसाठी प्रेरणा बनली. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जन्म 14 एप्रिल 1891 रोजी महू या ठिकाणी झाला. सर्व प्रतिकूल परिस्थिती वर मात करत त्यांनी आपले शिक्षण पूर्ण केले. त्यांना शिक्षणाकामी शाहू महाराज, महाराज सयाजीराव गायकवाड यांचे कडून फेलोशिप प्राप्त झाली. अमेरिकेतील कोलंबिया या विद्यापीठामधून 1915 साली एम.ए व 1917 साली पी.एचडी पदवी प्राप्त केली. त्यानंतर 1923 साली इंग्लंड मधील लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्स मधून डॉक्टर ऑफ सायन्स आणि लंडनच्या ग्रेज इन मधून बॅरिस्टरची पदवी अशा सर्वोच्च पदव्या प्राप्त केल्या. डॉ.आंबेडकरांनी भारतात परतल्यानंतर 1920 च्या दशकामध्ये सामाजिक राजकीय कार्यास सुरुवात केली. त्यामध्ये त्यांनी दलितांचे शिक्षण, सामाजिक हक्क, जाणीव याबाबत कार्य केले. शिवाय स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार म्हणून त्यांनी आधुनिक भारताच्या पायाभरणीसाठी आपले सर्वस्व वाहून घेतले. आंबेडकर हे दलितांचे नेते नव्हते तर अखंड भारतातील कायदेशीर सामाजिक सुधारणांचे प्रणेते म्हणून त्यांच्याकडे पाहिले जाते. महाडचा चवदार तळ्याचा सत्याग्रह, महार वतने, काळाराम मंदिर सत्याग्रह, कायदेमंडळात अस्पृशांसाठी राखीव जागा यासाठी गोलमेज परिषदामध्ये त्यांनी घेतलेला सहभाग या सर्व गोष्टीतून त्यांचे दलित चळवळीतील योगदान दिसून येते. आंबेडकरांचे दलित चळवळीतील योगदान खूप व्यापक आहे. त्यांनी एक केवळ राजकीय नेता म्हणून नव्हे तर विचारवंत, सामाजिक सुधारक आणि संस्थापक म्हणून कार्य केले.

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) Public License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work noncommercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

Address for correspondence:

राजेश मोहन पवार, संशोधक विद्यार्थी, राज्यशास्त्र विभाग, शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर

How to cite this article:

राजेश मोहन पवार. (2026). डॉ.आंबेडकरांचे दलित चळवळीतील योगदान. Journal of Research and Development, 18(2(XXIV)), 67-69.

Quick Response Code:

Website:

<https://jrdrvb.org/>

ऐतिहासिक पार्श्वभूमी :

१९२० चे दशक : ब्रिटिश भारतात अस्पृश्यता अँक्ट (१९१९) व सामाजिक सुधारणांच्या अभावामुळे दलित वर्गात असमानता तीव्र होती.

बहिष्कृत हितकारिणी सभा (१९२४) : आंबेडकरांनी दलितांना एकत्रित करण्यासाठी पहिली राष्ट्रीय संस्था स्थापन केली.

महाड सत्याग्रह (१९२७) : सार्वजनिक जलाशयात प्रवेश करून कास्ट-भेदाच्या सामाजिक प्रतिबंधांना आव्हान दिले

आंबेडकरांचे प्रमुख योगदान :

डॉ.आंबेडकर यांनी शिक्षण संपल्यानंतर आपल्या सार्वजनिक जीवनास सुरुवात केली. 1917 पासून आंबेडकरांनी सार्वजनिक आयुष्यात पदार्पण केले. सुरुवातीच्या काळात त्यांनी साउथबरो कमिटीसमोर साक्ष दिली (१९१७), मूकनायक या पहिल्या मराठी पक्षकाची सुरुवात 1920 मध्ये केली. राजश्री छत्रपती शाहू महाराज यांच्या उपस्थितीत बहिष्कृत वर्गाचा परिषदेत सहभाग घेतला (१९२०), बहिष्कृत हितकारिणी सभा या संस्थेची स्थापना (१९२४), महाडचा चवदार तळे सत्याग्रहाची सुरुवात (१९२७), मनुस्मृती दहन महाड (१९२७) बहिष्कृत भारत या पक्षाची सुरुवात (१९२७). डॉ.आंबेडकरांनी परिवर्तनवादी सामाजिक चळवळ चालवलेली आपणाला दिसून येते. त्यांनी समाजातील परंपरा चालीरीती अस्पृश्यता या गोष्टी मोडून काढण्यास मोठ्या प्रमाणात प्रयत्न केले. सर्व मानव जमात एक आहेत व सर्वांना हक्क मिळाले पाहिजे या दृष्टीने प्रयत्न केलेले दिसून येतात. त्यांनी तिन्ही गोलमेज परिषदेमध्ये उपस्थित राहून मागासवर्गीयांना स्वतंत्र जागा ठेवाव्यात यासाठी प्रयत्न केले. त्यानंतर सप्टेंबर 1932 मध्ये गांधीजी व आंबेडकर यांच्यामध्ये पुणे करार होऊन मागासवर्गीयांसाठी राखीव जागांची तरतूद करण्यात आली. ऑगस्ट 1936 मध्ये आंबेडकरांनी स्वतंत्र मजूर पक्षाची स्थापना केली व राजकारणात प्रवेश केला. 1937 मध्ये खोती व्यवस्थेविरुद्ध केलेले आंदोलन तसेच महार वतन रद्द होण्यासाठी केलेला संघर्ष या विविधलक्षी कार्यामुळे ब्रिटिश सरकारच्या मंत्रिमंडळात त्यांची श्रम मंत्री म्हणून नियुक्ती झालेली दिसून येते. जुलै 1942 पासून 1946 पर्यंत डॉ.आंबेडकर यांनी व्हाईसरॉयचा राज्य कार्यकारी मंडळाचे सदस्य म्हणून मजूर आणि रोजगार खाती, तसेच ऊर्जा खाते, खनिज निर्मिती क्षेत्र, जल नियोजनाच्या अनेक महत्त्वपूर्ण खात्यात भरीव कामगिरी करून आपल्या कार्याचा ठसा निर्माण केला. याच काळात शेड्युल्ड कास्ट फेडरेशन (१९४२), पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी (जुलै 1945) या संस्थांची स्थापना केली. डॉ.आंबेडकर यांनी केलेल्या या कार्यातून त्यांचे दलित चळवळीतील महत्त्व दिसून येते. स्वतंत्र भारताच्या निर्मितीनंतर घटना समितीच्या मसुदा समितीचे अध्यक्ष म्हणून त्यांनी कार्य केले. भारतीय घटनेचे शिल्पकार म्हणून त्यांच्याकडे पाहिले जाते. त्यानंतर स्वतंत्र भारताचे पहिले कायदा मंत्री म्हणून झालेली त्यांची निवड त्यांच्या कायद्याचा अभ्यास यावरून दिसून येते.

सामाजिक-राजकीय प्रभाव

1. आरक्षण नीतीचा विकास
2. संविधानातील आरक्षणांमुळे दलित वर्गाला सरकारी नोकरी, शिक्षण व विधिमंडळात प्रतिनिधित्व मिळाले. २०२० पर्यंत १५% सरकारी नोकरीमध्ये दलितांचा हिस्सा १५ % पेक्षा अधिक झाला.
3. सामाजिक जागरूकता
4. “अनिच्छा” व “बुद्धीप्रकाश” यांसारख्या लेखांद्वारे कास्ट-भेदाच्या संरचनात्मक स्वरूपाला उजागर केले. यामुळे राष्ट्रीय स्तरावर सामाजिक संवादाची नवीन रुजवण झाली.

राजकीय एकत्रीकरण :

रिपब्लिकन पार्टी व नंतर बहुजन समाज पार्टी (बीएसपी) यांसारख्या पक्षांनी आंबेडकरांच्या विचारधारेला राजकीय मंचावर घेतले, ज्यामुळे दलित मतदारसंघ मजबूत झाला.

आंबेडकरांचे जागतिक महत्त्व

जातीभेदाला मानवी हक्कांचा मुद्दा बनवणे :

१९९८ मध्ये स्थापन झालेल्या National Campaign on Dalit Human Rights (NCDHR) ने संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या मानवाधिकार मंचावर कास्ट-भेदाला “वर्णभेद” म्हणून मान्यता मिळवण्यासाठी प्रयत्न केले.

आंबेडकरवादी मॉडेलचा अपनयन :

दक्षिण आफ्रिकेने २००० साली Equality Act मध्ये भारतीय आरक्षण नीतीचा संदर्भ घेतला, ब्राझीलने क्वोटा प्रणाली अंतर्गत दलित-समतुल्य समूहांसाठी आरक्षण लागू केले, मलेशियाने भूमिपुत्र नीतीमध्ये समानता-आधारित उपायांचा उल्लेख केला.

शैक्षणिक प्रभाव :

विश्वभरातील विश्वविद्यालयांमध्ये “आंबेडकर स्टडीज”, “Caste and Social Justice” विषयक कोर्सेस सुरू झाले. प्रमुख प्रकाशने: The Radical Humanism of Dr. B. R. Ambedkar (Gopal Guru, 2014), Ambedkar's Legacy in Global Perspective (Sanjay Paswan, 2021).

परदेशस्थित भारतीयांमधील एकजूटता :

अमेरिका, युरोप व ऑस्ट्रेलियामधील दलित प्रवासी संघटनांनी आंबेडकरांच्या विचारांना आधार बनवून जातीभेदाविरोधात जागरूकता अभियान चालवले.

निष्कर्ष :

डॉ. भीमराव आंबेडकरांचे दलित चळवळीतील महत्त्व बहु-आयामी आहे. त्यांनी केवळ जातीभेदाच्या सामाजिक संरचनेला प्रश्नांकित केले नाही तर संवैधानिक, राजकीय व शैक्षणिक साधनांद्वारे दलित वर्गाला अधिकार व गरिमा प्रदान केली. त्यांच्या विचारांचा प्रभाव भारताच्या सामाजिक-राजकीय परिदृश्यापलीकडे जाऊन जागतिक स्तरावर जातीभेदाविरोधी आंदोलनांना प्रेरणा देत आहे. आंबेडकरांचे सिद्धांत आजही सामाजिक न्याय, समानता व मानवी हक्कांच्या संदर्भात एक मुलभूत मार्गदर्शक म्हणून कार्य करत आहेत.

संदर्भ सूची :

1. Ambedkar, B. R. Annihilation of Caste. 1936.
2. Guru, Gopal (Ed.). The Radical Humanism of Dr. B. R. Ambedkar. 2014.
3. Paswan, Sanjay. Ambedkar's Legacy in Global Perspective. 2021.
4. Mishra, S. K. Dalit Movements in India: A Critical Review. 2018.
5. Jaffrelot, Christophe. Caste and Social Justice: Ambedkar's Vision. 2019.
6. Deshpande, Ashwini. The Political Economy of Affirmative Action: Lessons from India. 2020.
7. Gopal, Meenakshi. Dalit Women: The Struggle for Equality. 2022.
8. National Campaign on Dalit Human Rights (NCDHR). Annual Report. 1998-2023.
9. डॉ. नरेंद्र जाधव - बोल महामानवाचे, ग्रंथाली प्रकाशन मुंबई, २०१२